

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՇՉԱԿԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐԸ
(Ապաժամանակյա և տարաժամանակյա հայեցակետեր)*

ՎԱՐԴԱՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

<https://doi.org/10.52853/01350536-2021.3-228>

Բանալի բառեր՝ սուկաչական, իրանական փոխառություններ, ձայնեղ չչական, հին սլավոներեն, սլավոնագիտություն, նախալեզու, լիտվերեն, Ավեստա, կովկասյան լեզուներ, տիպաբանական զուգահեռներ, տարաժամանակյա հայեցակետ, ապաժամանակյա հայեցակետ:

Նախաբան

Ի տարբերություն չփական *s-ի և նրա դիրքային ձայնեղ տարբերակի՝ *z-ի, որոնք համեմատական լեզվաբանությունը վերականգնում է ընդհանուր հնդեվրոպականում, հիմք-լեզվում *š և *ž հնչույթներ չեն վերականգնվում: Հետևաբար հասկանալի է, որ հայերենի չ (š) և ժ (ž) հնչույթների համար հնարավոր չէ կանխատեսել նախալեզվյան ուղիղ ծագում: Բայց ևայնպես, հին հայերենում կային չ (š) և ժ (ž) հնչույթներն ունեցող ոչ մեծ թվով բնիկ, այն է՝ հնդեվրոպական ծագման բառեր, որոնց համար պատմահամեմատական հայերենագիտության մեջ առաջարկվել են հետևյալ նախաձևերը.

չ < *k' (ս) (11), *s (5), *s(k) (1), *s(kh) (8), *s(t) (1), *(i)k (1), *ø (1) – (28),

ժ < *g^hh, *gh – (2):

Նկատի ունենալով մի կողմից՝ այն հանգամանքը, որ *s(k), *s(kh) և *s(t) հաջորդականություններում հիմնական բաղադրիչը *s-ն է, մյուս կողմից էլ՝ այն, որ քանակական գերակշռություն ունեցող երկու դեպքերում երկրորդ բաղադրիչը խուլ հետնալեզվային է [*s(k), *s(kh)], բուն նախաձև պիտի համարել *s-ն: Հետևաբար *s-ով նախաձև կվերականգնվի 15 բառում: Խուլ հետնալեզվայինով նախաձևի դեպքում պատկերն ավելի պարզ է. այդպիսին պիտի համարել քմայնացած հետնալեզվայինը շրթնայնացման դիրքում՝ *k(ս), իսկ մյուս դեպքերն ընդհանուր առմամբ դիտարկելի են իբրև չեղումներ՝ յուրաքանչյուրը պայմանավորված որոշակի գործոնով: Դա ավելի շուտ հնչյունաբանական երևույթ է, այլ ոչ թե՛ հնչույթաբանական:

Առավել բնութագրական որոշ օրինակներ են.

* Ներկայացվել է 21. VII. 2021 թ., գրախոսվել է 21. IX. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 12. XI. 2021 թ.:

Շ < *k(u). շանդ / (շանթ) < *kunt-, շուն < *kūon, շող (-ոյ) < *kūo-lo-, շողի-ք < *kūol-, -շ < *s. փարշ (-ի) < *ghršt-, շիրտ-, շրտնում < *skhid-ro-, շեղ < *skhel-, շիլ < *skhēl-, փշեր < *weikero- և այլն:

Հ.-ե. *k(u) > Հյ. շ (š) անցումը, ըստ ամենայնի, պիտի քննել առհասարակ Հ.-ե. հետնալեզվայինների քմայնացման գործընթացների տրամաբանություն մեջ: Շչական հպաշփականների առնչությամբ նկատել ենք, որ Հյ. չ (č')-ի նախաձևերի շարքում են նաև հետնաքմային *k-ն՝ *i կիսաձայնին նախորդող դիրքում (Հմմտ. *gē-kjo- > ճիչ, *mьnkj- ? > մանչ և այլն) և շրթնահետնաքմային *k^u-ն (Հմմտ. *k^uetxores > չորք, *uok^uje- > փոչեկ¹):²

Տ-ի ծագումնաբանությունն ըստ սլավոնագիտության և հնդ-իրանագիտության տվյալների

Սլավոնագիտության մեջ III (š)-ի առաջացումը բացատրվում է որպես առաջնալեզվային с (s)-ի և հետնաքմային x [x]-ի քմայնացման արդյունք j կամ i կիսաձայնին նախորդող դիրքում³: Ընդ որում, երկետային են ընդունվում առավելապես ընդհանուր սլավոնական ձևերը, որոնք, իրենց հերթին լինելով լեզվաբանական վերականգնումներ, ըստ էության, միջանկյալ օղակներ են Հ.-ե. նախաձևերի և հին սլավոնների ձևերի միջև (Հմմտ. ընդհ. սլավ. *nosja > հն. սլավ. ноща [нош'а], ռու. ноща «բռն, շալակ», - ընդհ. սլավ. *pisjōn > հն. սլավ. пишѣ [пиш'оу], հն. ռու. пишу «գրում եմ», ընդհ. սլավ. *douxja > հն. սլավ. և հն. ռու. доуша «հոգի», ընդհ. սլավ. *souxja >

¹ Ա. Մեյեն և Գ. Զահուկյանը «գոչեմ» բառին վերագրում են հնդեվրոպական ծագում՝ այն ցեղակից համարելով հն հնդկ. vakti «ասում է, խոսում է», vākyam «խոսք, ասույթ», ավեստա vaxš, լատ. vox «ձայն, ասույթ, բռն», հուն. ἔπος «բռն, խոսք», պրուս. wackītwei «կանչել», թու. wak, թու. R wek «ձայն» բառերին (տե՛ս A. Meillet. 1950, p. 110; Գ. Զահուկյան. 2010, էջ 168): Ըստ Հ. Հյուբշմանի՝ Հյ. «գոչեմ»-ը, վերոհիշյալ ձևերի հետ համահունչ լինելով հնչյունական կազմով, դրանց հետ ունի իմաստային անհամապատասխանություն (տե՛ս Հ. Հյուբշման. 2003, էջ 436), իսկ Հ. Աճառյանն այն համարել է բնաձայնական բռն (տե՛ս Հ. Աճառյան. 1971, հ. I, էջ 580): Իրականում, սակայն, պարզ է, թե ինչ նկատի ունի Հ. Հյուբշմանը, որովհետև «գոչեմ»-ը վերոհիշյալ ձևերից շատերի, մանավանդ պրուսերենի ձևերի հետ (Հմմտ. նաև wackis «կանչ, գոչում») գտնվում է իմաստաբանական միևնույն դաշտում: Հետևաբար, կարծում ենք, այս հարցում սկզբունքորեն ընդունելի պիտի համարել Ա. Մեյեի և Գ. Զահուկյանի տեսակետները: Այլ հարց է, թե ինչպիսի նախաձև կվերականգնվի դրանց համար:

² Տե՛ս Վ. Պետրոսյան. 2020, թիվ 3, էջ 205:

³ Տե՛ս А. Мейе. 1951, с. 29; А. Селищев. 1951, ч. I, с. 208; А. Байан. 1952, с. 74; С. Бернштейн. 1961, с. 162; Г. Хамбургев. 1974, с. 152–154; В. Иванов. 1990, с. 117.

Հն սլավ. *сѡушѣ* [cyʃ'a], *ռս.* *суша* «ցամաք» և այլն): Ըստ այդմ՝ գործել են «š (ш) = s+j» և «š (ш) = x+j» բանաձևերը: Ի տարբերություն Ա. Մեյեի, որը, մատնանշելով սլավոնական բայի աորիստի ձևերում առկա *c(s) // ш(š) // x(ch)* հերթագայությունները, կարծիք է հայտնել այն մասին, որ Հ.-ե. *s > սլավ. š և Հ.-ե. *s > սլավ. x(ch) անցումները միաժամանակյա գործընթացներ չէին, այլ վերջինն իրենից ներկայացնում էր «Հ.-ե. *s > ընդհ. սլավ. š > Հն սլավ. x» անցման արդյունք⁴, – Ս. Բեռնշտեյնը, հիմք ընդունելով Վ. Բոգորոդիցկու տեսակետը, ընդհակառակը, հնարավոր է համարել «Հ.-ե. *s > սլավ. x» չմիջնորդավորված անցումը դեռևս նախապատմական (իմա՝ նախասլավոնական) փուլի սկզբում: Ըստ Ս. Բեռնշտեյնի, Հն սլավ. x(ch)-ն սկիզբ է առել Հ.-ե. *s-ից սերված ընդհանուր սլավոնական *s-ից, ի տարբերություն Հն սլավ. *c(s)*-ի, որը սերել է Հ.-ե. քմայնացած *k-ից⁵: Մեզ հետաքրքրողը տվյալ դեպքում «Հ.-ե. *s / (*k) > սլավ. š(sh) / x(ch)» ծագումնաբանական առնչություններն են, որոնք ևս վկայում են «առաջնալեզվային սուլաչչական ↔ հետնալեզվային հպական/չփական» փոխադարձ կապի մասին:

Հին հնդկերենում, մասնավորապես՝ սանսկրիտում, չ (š)-ին մոտ հնչարտաբերություն է վերագրվում 1) Հ.-ե. քմայնացած ś-ին⁶ (հմտ. *daśa* «տասն», *diś-* «կողմ», *dviś-* «ատելություն», *śván-* «չուն», *śru-* «լսել» և այլն), որը Հ.-ե. *k-ի առաջին քմայնացման արդյունք է և 2) Հ.-ե. *s-ից սերված ցերբերալ ś-ին (հմտ. *giriṣu* «լեռներում» /հզն. թ., նրգ. հլ./, *deveṣu* «աստվածների միջև», *vikṣu* «ցեղերի միջև», *pitṛṣu* «նախնիների միջև» և այլն): Ցերբերալ ś է տալիս ոչ վերջնային s-ը բոլոր ձայնավորներից առաջ, բացառությամբ ã-ի, ինչպես նաև՝ k-ին և r-ին հաջորդող դիրքերում: Այդ երևույթը ստացել է «ներքին սանդհի» անվանումը⁷: Ցերբերալ ś-ն չի հանդիպում բառակազմի դիրքում. բացառություն են *śaś-* «վեց» և *śāt-* (*sáh-* -ից «հաղթահարող») բառերը⁸:

Տիպաբանական գուգահեռներ

Վերոհիշյալ առումներով կարևոր են նաև տիպաբանության տվյալները, մասնավորապես՝ ոչ հնդեվրոպական և հնդեվրոպական լեզուների հետ հյ. չ (š)-ի համապատասխանություններն ըստ փոխառությունների: Այսպես՝

⁴ *Տե՛ս* А. Мейе. 1951, с. 28–30.

⁵ *Տե՛ս* С. Бернштейн. 1961, с. 162–163.

⁶ Համեմատական քերականություններում նշանակվում է նաև հ-ով. հմտ. *daśa* «տասն» (*տե՛ս*, *օրինակ*, А. Мейе. 1938; А. Савченко. 1974):

⁷ *Տե՛ս* В. Иванов, В. Топоров. 1960, с. 66; А. Зализняк. 1978, с. 789; Т. Барроу. 1976, с. 71–78; Т. Елизаренкова. 2004, с. 33.

⁸ *Տե՛ս* Т. Елизаренкова. 1982, с. 98.

Սեմական լեզուներ > հայերեն. š > չ [հմմտ. ասոր. *madrāšā* > հյ. մղբի-
չայ «երգ», ասոր. *malvāšē* > հյ. մղաւաշէ (-ից) «կենդանակերպ», ասոր.
šamārā, šamrā, šūmrā, արաբ. šumra > հյ. շումրայ «վայրի սամիթ», ասոր.
šəyāpā > հյ. շուփայ «աչքի դեղ, ծարիր», արաբ. ‘aṭīša «ծարավել» > հյ.
ատշիլ «ծարավել», ասոր. gədišā, եբր. gadiš > հյ. գադիշ (-ի, -ից) «դեղ»,
ասոր. šabbəṭā (< եբր. šabbāt) > հյ. շաբաթ (-ու) և այլն]. š/s > չ [հմմտ.
արամ. (ասոր.) šəbīlā «ճանապարհ, հետք», եբր. šəbīl «նեղ ճանապարհ», ար.
արաբ. sabīl «ճանապարհ» > հյ. շափիլ (-ի, -աց),- ասոր. sapīlā, եբր. sappīr (?)
> հյ. շափիղայ «մի թանկարժեք քար»,- արամ. šīšiltā, šōšiltā, ասոր. šēšaltā,
արաբ. silsila(t) > հյ. շիթայ (-ի, -ից), ասոր. kebšā, եբր. kebeš, արաբ. kabš,
սկկադ. kabsu «մատաղ խոյ» > հյ. քաշ (-ի, -ից) «արու այծ»]:

Կովկասյան լեզուներ > հայերեն. š > չ [հմմտ. վրաց. šlu «խենթ» >
հյ. շիւ(ա-բարոյ) «հիմար, անխելք»,- վրաց. šmor- «թիվել, նեխել» >
հյ. շմորիլ «նեխել»]⁹:

Ուրարտերեն > հայերեն. s > չ [հմմտ. Sirimutara > հյ. շիրիմ (?)].
š > չ [հմմտ. Anaše > հյ. Այաշ(կերտ) (?), šerd- «բաժանել, առանձ-
նացնել» > հյ. շերտ, շերտեմ, ulišē > հյ. ուլիշ]¹⁰:

Խեթական լեզուներ > հայերեն. š > չ [հմմտ. kušduuāi-
«կշտամբել, նախատել, զրպարտել» > հյ. կշտամբել, - խեթ. kuššan- «ռո-
ճիկ, աշխատավարձ, գին» > հյ. կոշնել,- խեթ. šeli- «հացահատիկի շեղջ
(?)» > հյ. շեղջ (շիղջ) «կույտ, շեղջ (հատկապես հացահատիկի)», - խեթ.
šehur-, սեռ. - unaš «մեզ» > հյ. շեռ «մեզ», - խեթ. paršur- «բրդոշ (?),
մանր կտորներից կերակուր», paršiul «փշուր, բեկոր» > հյ. փշուր
(փշրեմ), - խեթ. Muršiliš > հյ. Մուշեղ]:

Իրանական լեզուներ > հայերեն. š > չ [հմմտ. մ.պ. anōš «նեկտար,
անմահության ըմպելիք», պ. nōš «կենաց ջուր, անուշահամ բան» > հյ.
անոշ (-ի),- ավ. xšaθra, հ.պ. xšaθra պհլ. šatr «երկիր, նահանգ, քաղաք»,
պ. šahr «քաղաք» > հյ. աշխարհ (ի-ա),- ավ., հ.պ. aršti-, aršt > հյ. աշտեայ

⁹ Երկու դեպքում էլ Գ. Զահուկյանը հնարավոր է համարում նաև հա-
կառակ փոխառությունը (տե՛ս Գ. Զահուկյան. 1987, էջ 596): Նշված-
ներից բացի, Հ. Աճառյանը հարավկովկասյան լեզուներից՝ մասնավորապես
վրացերենից կատարված փոխառություններ է համարել նաև մշակ (<
mušaki, լազ. muša) և շլան «մոխիր» (< šlami), փշուր, փշրել, փոշի (< pšeri),
փոշկ «թրիք» բառերը, սակայն, ըստ Գ. Զահուկյանի, այդ ստուգաբանութ-
յունները միանշանակ չեն (նույն տեղում, էջ 594): Փշուր, փոշի, փոշկ «թրիք»
բառերի և դրանց վրացական համարժեքների դեպքում նա հնարավոր է համարել
երրորդ լեզվից փոխառյալ լինելը (նույն տեղում, էջ 599): Հ. Աճառյանն ուշ
շրջանում վրացերենից կատարված փոխառությունների շարքին է դասել նաև շեթ
«խենթ» (< šeti), ռատ «պանրի շիճուկ» (< šrati) և չքրիկ «սուրհանդակ» (<
šikriki ?) բառերը (տե՛ս Հ. Աճառյան. 1951, մաս II, էջ 223):

¹⁰ Տե՛ս Գ. Զահուկյան. 1987, էջ 428–445: Հմմտ. Գ. Ղափանցյան.
1940, էջ 38–40, Գ. Ղափանցյան. 1961, էջ 130–139, Հ. Աճառյան.
1940, մաս I, էջ 172:

(ի),- մ.պ., պ. dašt, սողդ. dγšt (daxšt) > հյ. դաշտ (ի-ա), - մ.պ. tōšak, պ. toša «ուտելիք, սնունդ, ճանապարհի պաշար» > հյ. թոշակ (ի-ա) «ճանապարհի պաշար, աշխատավարձ, կերակուր», - մ.պ. šapīk «ծխական շապիկ», պ. šabī «գիշերային. գիշերազգեստ» > հյ. շապիկ և այլն]:

Վերոհիշյալ տիպաբանական առնչությունները հիմք են տալիս ասելու հետևյալը. 1) «Օտար (հնդեվրոպական և ոչ հնդեվրոպական) š = հյ. շ (š)» համապատասխանությունը գրեթե բացարձակ է: Ինչպես ուրարտագիտության, այնպես էլ խեթագիտության մեջ կա տեսակետ, որի համաձայն ուրարտական և խեթական սեպագրերի š-ն արտահայտել է ս [s], իսկ s-ն՝ շ [ʃ] հնչյունը¹¹: Ըստ այդմ, ուրարտ. / խեթ. s > հյ. շ (š) առնչությունը հնչյունաբանորեն նույնարժեք է՝ s [ʃ] = շ [ʃ], իսկ ուրարտ. / խեթ. š > հյ. շ (š) առնչությունը՝ տարարժեք (s [s] = շ [ʃ]). երկրորդ դեպքում առկա է «խուլ սուլական = խուլ շչական» համապատասխանություն: Մեր կարծիքով, չնայած նշված զուգահեռի հավանական լինելուն՝ խեթական և ուրարտական՝ շ (š) ունեցող փոխառությունները միմյանցից պիտի տարանջատել: Բացարձակի ձգտող տիպաբանական միտումը հիմք է տալիս կարծելու, որ խեթական փոխառություններն ավելի հին պիտի լինեին, քան ուրարտականները և, ըստ ամենայնի, կատարվել են դեռևս այն ժամանակ, երբ խեթերենի š-ն ուներ sh [ʃ], այլ ոչ թե՛ s [s] հնչյունական արժեքը: Դա կարող էր լինել նախքան մ. թ. ա. X դարը, այսինքն՝ մինչև Բիայնայի թագավորության կազմավորումը, որովհետև այս պետությունը գոյություն չրջանում (մ. թ. ա. IX–VI դդ.) ավելի հավանական է խեթական փոխառությունների՝ հայերենին անցումը «ուրարտերեն» կոչվող լեզվի միջանկյալ աստիճանով: Մեր կարծիքով, այդ պետությունը հայկական էր, նրա բնիկ բնակիչները հայեր էին, հետևաբար լեզուն էլ նախահայերենի դրսևորումներից մեկն էր¹², 2) հայերենի՝ հունարենից և լատիներենից կատարած փոխառությունները շ (š) չունեն. սրա պատճառն առաջին հերթին կարող է լինել այն, որ այդ լեզուները š հնչույթ չեն ունեցել: Իհարկե, հայերենի հնարավոր շ (š)-ն կարող էր արտացոլել նաև նշված լեզուների խուլ սուլականը՝ s/σ(ς)՝ մնալով սուլաշչականության (սիբիլյանտության) ընդհանուր տիրույթում:

Հայերենի ժ (ž) -ի իրանական ծագման վարկածը

Հայերենի՝ ժ (ž) հնչույթն ունեցող բառերը, բացառությամբ երկուսի, իրանական փոխառություններ են: Երկու բացառություններ

¹¹ Տե՛ս E. Sturtevant. 1933, p. 70–71; Գ. Ղափանցյան. 1940, էջ 26, И. Фридрих. 1952, с. 51; Գ. Ջահուկյան. 1987, էջ 431, Г. Джаукян. 1963, с. 13; Г. Меликишвили. 1960, с. 46; Г. Меликишвили. 1964, с. 22–23; В. Иванов. 1963, с. 62–63; И. Дьяконов. 1967, с. 126; М. Хачикян. 1985, с. 39–40.

¹² Տե՛ս Վ. Պետրոսյան. 2021, թիվ 41, էջ 499–526:

են՝ իժ «քարբ, օձ» և լիժ (բրբռ.) «ողորկ, հարթ. անամոթ, աներես»¹³, որոնց վերագրվում է հնդեվրոպական ծագում: Հմմտ. ժ < *g^hi. իժ < *ēg^hi-(s) «օձ», ժ < *gh. լիժ «ողորկ» < *(s)ligh- (?) «լորձնոտ, կպչուն. սայթաքել, սահել»¹⁴:

Հետևաբար հայերենի ձայնեղ շխական ժ (ž)-ի, ինչպես առհասարակ հպաշփականների և սուլական չփականների, տարածամանակյա քննության կարևոր խնդիրներից մեկը ետհնդեվրոպական շրջանում նրա՝ ինքնուրույն կազմավորվելու¹⁵, թե՞ փոխառությունների միջոցով հայերենի հնչույթային համակարգ ներթափանցելու հարցն է: Այդ առնչությամբ է. Աղայանը գրում է. «.... ժ-ն հայերենում ծագել է իրանական ազդեցության խիստ ուժեղ գործոնի գուգահեռ դերով»¹⁵:

Վերոհիշյալ առումով կարևոր երևույթներից մեկը հնդեվրոպական, մասնավորապես՝ satəm խմբի լեզուներում ž հնչույթի առկայություն (բացակայություն) և նրա առաջացման պայմանների մասին հարցն է: Ուշագրավ է երկու կարգի իրողություն. 1) ž հնչույթն ունեին իրանական հին լեզուները, որոնց հետ, առնվազն մ. թ. ա. VI դարից սկսած, գործուն շփումներ է ունեցել հայերենը [Հմմտ. ալ. aživāka- (հիվանդության անվանում), հն պրսկ. žīva- «ապրել», պրթ. žīw- «ապրել», պրթ. žān «կին», պրթ. žān- «ծեծել, հարվածել» և այլն]¹⁶, 2) այդ հնչույթն ունեին նաև սլավոնական հին լեզուները, մասնավորապես՝ հին սլավոներենը [Հմմտ. жрътва ('жертва') «զոհ», жрѣба ('жеребенок') «մարուկ», жати ('жаты') «ճգմել, քամել» և այլն]¹⁷ և հին ռուսերենը (Հմմտ. жость «դաժան, խիստ», жити «1. ողջ լինել, 2. բնակվել», дожждати «սպասել» և այլն)¹⁸, ունի լիտվերենը (Հմմտ. žiemà «ձմեռ», žvėris «գազան», žinoti «գիտենալ» և այլն)¹⁹, որոնց հետ հին հայերենը շփումներ է ունեցել ո՛չ պատմական և ո՛չ էլ նախապատմական շրջանում: Ասվածի վկայությունն է այն, որ ո՛չ հայերենն ունի փոխառություններ այդ լեզուներից, և ոչ էլ,

¹³ «Լիժ» բառի համար տե՛ս նաև Գ. Զահուկյան. 1972, էջ 296: Հմմտ. Հ. Աճառեան. 1913, էջ 423:

¹⁴ Իր «Հայոց լեզվի պատմություն ...» գրքում Գ. Զահուկյանն այս բառի համար նշում է նաև հ.-ե. *lei- նախաձև (տե՛ս Գ. Զահուկյան. 1987, էջ 606):

¹⁵ Տե՛ս է. Աղայան. 1964, էջ 156:

¹⁶ Ձայնեղ չփական ž-ն եղել է ավեստայում (տե՛ս В. Расторгуева. 1978, с. 22–23): Կա տեսակետ, որ «հին պարսկերենում ոչ մեծ թվով բառերում նույնպես գոյություն է ունեցել ž հնչյունը, որը գրությամբ նշանակվել է նույն նշանով, ինչ և j-ն» (նույն տեղում, էջ 21): Ձայնեղ չփական ž ունեցել է նաև միջին պարսկերենը (տե՛ս Е. Молчанова. 1978, с. 61; В. Расторгуева, Е. Молчанова. 1981, с. 21, 160).

¹⁷ Տե՛ս А. Селищев. 1951, ч. I, с. 199–200; А. Вайан. 1952, с. 71–80; А. Горшков. 1974, с. 95–98; Г. Хамбургаев. 1974, с. 99–101.

¹⁸ Տե՛ս В. Иванов. 1990, с. 78–89; В. Борковский, П. Кузнецов. 1965, с. 160–163; Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). 1990, т. III.

¹⁹ Տե՛ս М. Петерсон. 1955, с. 17, 25.

բնականաբար, նրանք՝ Հայերենից: Հայերենի ու նշված լեզուների միջև կան միայն ծագումնաբանական, այն է՝ ընդհանուր հնդեվրոպական շրջանից ժառանգված ընդհանրություններ [Հմմտ. *māter «մայր» > Հյ. մայր, հն սլավ. мати /mati/, матер- /mater- «մայր», լիտվ. motė «կին, ամուսին», mótine «մայր», *dō- «տալ» > Հյ. տամ «տալիս եմ», հն սլավ. дати /dati/ «տալ», լիտվ. dūoti «տալ», *seno- «հին» > Հյ. հին, լիտվ. sėnas «հին», *sali- (< *sal-) «աղ» > Հյ. աղ, հն սլավ. соли /soli/ «աղ», ռու. соль «աղ» և այլն]:

Հայերենի՝ ոչ հնդեվրոպական և հնդեվրոպական լեզուներից (սեմական, կովկասյան, իրանական, ուրարտերեն, հուենարեն, լատիներեն) նախագրային շրջանում կատարած փոխառություններում θ (ž) կա միայն իրանականներում: Այսպես՝ իրանական լեզուներ > Հայերեն. j / ž / z / x > θ (ž) [Հմմտ. ավ. arəja «արժեք, արժանիք, արժանի», մ.պ. arj, մ.պ. arž, պ. arz > Հյ. արժ- (արժ-էք, արժ-ել), - մ.պ. bāž, պ. baji- «տուրք» > Հյ. բաժ (-ի) «բաժին, մաս, տուրք, հարկ», - մ.պ. bizišk, bijišk, պ. bizišk > Հյ. բժիշկ (ի-ա), -պրթ. bōž «փրկել», մ.պ. (պազ.) bōžišn «փրկություն» > Հյ. բոյժ (ի-ա), - ավ. družā-, հ.պ. durūjiya-, մ.պ. druxtān, družitan «ստել, դրժել» > Հյ. դրուժ- և այլն]. g / γ / ž / j > θ (ž) [Հմմտ. ավ. ganti-, մ.պ. gand «ժանտահոտություն», սողդ. γntk «վատ» > Հյ. ժանտ (ի-ա), - ավ. vāg-, մ. պ. vēž «թափահարել, նետել», խոտ.-սակ. bijs- «թափել» > Հյ. վէժ և այլն]:

Վերոհիշյալ հնչյունական (/հնչույթային) անցումներից ակնհայտ է, որ համապատասխանություններն ընդհանուր առմամբ սուղաչափանությունից տիրույթում են, որը միանգամայն օրինաչափ երևույթ է: Հեշտությամբ բացատրելի են նաև իրան. g / γ > Հյ. θ (ž) անցումները: Մի շարք լեզուներում g [g]-ն և γ [h]-ն միևնույն բաղաձայնի հպական ու չփական տարբերակներն են, որոնք կարող էին միմյանց նկատմամբ գտնվել թե՛ լրացուցիչ բաշխման հարաբերության մեջ, ինչպես գերմանական հին լեզուներում (Հմմտ. b, d, g, g^w հպական և b, d, γ, w չփական ձայնեղները - ընդհ. գերմ. *gaba «ես տվեցի», հն անգլ. brōdor «եղբայր», հն վրն գրմ. dhri «երեք», գոթ. magan [magan] «կարողանալ. ուժ») ²⁰, թե՛ ազատ փոփոխական հարաբերության մեջ, ինչպես արդի ռուսերենում (Հմմտ. ռու. бог «աստված» - [bog] և [boy], когда «երբ» - [kagda] և [kayda] և այլն) ²¹: Իսկ G (g/γ) > Ž անցումը հ.-ե. հետնալեզվային հպական-

²⁰ Sht' A. Мейе. 1952, с. 46-47; Э. Прокош. 1954, с. 39-43; М. Гухман. 1958, с. 44-45; Сравнительная грамматика германских языков. 1962, т. II, с. 17-48. Հմմտ. «... այդ հնչյունները (իմա՝ b, d, g-ն - Վ. Պ.) կազմել են հնչույթների հատուկ դաս, որոնց տարբերակները որոշակի դիրքերում կարող էին իրացվել մերթ՝ որպես չփականներ, մերթ էլ՝ որպես հպականներ» (տե՛ս Сравнительная грамматика германских языков. 1962, т. II, с. 47):

²¹ Եթե Մ. Մատուսևիչի և առհասարակ Լենինգրադի հնչույթաբանական դպրոցի ներկայացուցիչների կարծիքով <g>-ն և <γ>-ն ռուսերենի

ների քմայնացման արդյունք է հին սլավոներենում [Հմմտ. հ.-ե. *gěna «ցեղ, սերունդ» (> *ǫž'ena) > հն սլավ. жєна [ž'ena] «կին»], որն արդի ռուսերենում պահպանվել է իբրև պատմական հերթագայություն (Հմմտ. бегу [begu] > бежишь [bežiʃ], друга [druga] > дружеский [družeskij], нога [naga] > ножка [nožka] և այլն)²²: Հին հայերենում գ (g) > ժ (ž) հնչույթային անցման (իմա՝ պատմական հերթագայության) միակ օրինակ կարող է համարվել տուգ-(ան-ք) (> տոյժ) > տուժ-(ել) անցումը, այն վերապահումով, սակայն, որ իրանական հին լեզուներում (երկուսն էլ իրանական փոխառություններ են) տոյժ-ը «տուժել, հատուցել» և տուգ-ը «նեղված, հարստահարված, տառապած», ըստ ամենայնի, մերձավոր հոմանիշներ էին, այլ ոչ թե՛ միևնույն արմատի հերթագայական տարբերակներ: Հավանական է, որ այդ ձևերը հայերենում են սկսել ընկալվել իբրև միևնույն բառի կրկնակներ (Հմմտ. տոյժ-տուգ-անք)²³:

Ինչ վերաբերում է իրան. x - հյ. ժ (ž) առնչության հարցին, պիտի կարծել, որ այդպիսի ուղղակի հնչյունական հարաբերակցություն չի եղել: Հայերեն ձևը, ըստ ամենայնի, փոխառվել է ավեստայի (հին տեղմի-նաբանությունը՝ զենդերենի) և միջին պարսկերենի ž ունեցող ձևերից (Հմմտ. ավ. druža-, մ.պ. družitan «ստել, դրժել» > հյ. դրուժ-): Իրան. x-ն հայերենում տալիս է խ (x) [Հմմտ. ավ. bitaxš «կուսակալ, փոխարքա» (< իրան. *bidixš(a)-) > հյ. բդե(ա)չի «կուսակալ». հյ. ձևում առկա է խշ (xš) → չխ (šx) դրափոխություն]: Այդ առումով իրավիճակը չի փոխում նաև պրս. duxt- «աղջիկ» - հյ. դուստր «աղջիկ» համապատասխանությունը, որովհետև երկու ձևերն էլ ուղիղ ժառանգություն են ընդհանուր հնդեվրոպական լեզվից (Հմմտ. *dhukter / *dhug(h)ater «աղջիկ» > dugadar-, ավ. duydar-, պրս. duxtar, duxt, հյ. դուստր): Հետևաբար՝ g/ǵ > x հնչյունական անցումը զուտ իրանական երևույթ է և որևէ կերպ չի առնչվում հայ-իրանական փոխառությունների հարցին:

զարգացման որոշակի փուլում եղել են ինքնուրույն հնչույթներ, որոնք, սակայն, ժամանակակից ռուսերենում կորցնում են իրենց հնչույթային կարգավիճակը՝ վերածվելով միևնույն հնչույթի այլահնչականների (տե՛ս M. Матусевич. 1976, с. 149), ապա ըստ Մոսկվայի հնչույթաբանական դպրոցի ներկայացուցիչների՝ դրանք միմյանց նկատմամբ գտնվել են միայն ազատ փոփոխական հարաբերության մեջ (տե՛ս А. Реформатский. 1967, с. 214):

²² Ինչպես մեկ անգամ արդեն նկատել ենք, սլավոնագիտության մեջ տեղ գտած պատկերացումների համաձայն հ.-ե. հետնալեզվայինների անցումը շչականների վերաբերում է առաջին քմայնացմանը, իսկ ըստ հայերենագիտության և հնդիրանագիտության՝ երկրորդ քմայնացմանը (տե՛ս Վ. Պետրոսյան. 2020, թիվ 3, էջ 204):

²³ Հմմտ. Հ. Աճառյան. 1940, մաս I, էջ 288, Հ. Աճառյան. 1979, մաս IV, էջ 420, 425, Գ. Զահուկյան. 1987, էջ 549, Գ. Զահուկյան. 2010, էջ 732, 734:

Անդրադառնալով է. Աղայանի վերը նշված տեսակետին՝ պիտի ասել հետևյալը. 1) հ.-ե. հին լեզուներից չունենին ոչ միայն իրանականները, որոնց հետ հայերենի առնչությունները սկիզբ են առել նախքան մեր թվագրությունը, այլև սլավոնական հին լեզուները և լիտվերենը, որոնց հետ ոչ միայն հայերենը, այլև իրանական լեզուները շփումներ էին ունեցել և չէին կարող ունենալ առնվազն մինչև ուսական հնագույն պետական կազմավորման՝ Կիևյան Ռուսիայի ստեղծումը (մ. թ. IX դ. երկրորդ կես՝ 862/882), եթե ոչ՝ ավելի ուշ: Հետևաբար հիմքեր կան ասելու, որ ինչպես սլավոնաբալթյան լեզուներում, այնպես էլ հայերենում ժ (ž)-ի առաջացումն ավելի լայն, մասնավորապես՝ satəm խմբի լեզուներին բնորոշ գործընթաց էր, որը, սակայն, չի ներառել այդ խմբի բոլոր լեզուները: Կարծում ենք՝ հոգուտ այդ տեսակետի է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ հետագայում չհնչույթ կազմավորվել է նաև centum խմբի որոշ ժամանակակից լեզուներում, ինչպես՝ ֆրանսերենում ([ʒ])²⁴, գերմաներենում ([ʒ])²⁵ և այլն: 2) Ըստ իս, հայերենում ժ (ž)-ի սաղմնավորումը սկսվել է իրանական փոխառությունների շրջանից շատ ավելի վաղ՝ մ. թ. ա. XII–IV դդ., երբ գործողության մեջ էր հպական բաղաձայնների 2-րդ քմայնացումը, որի ընթացքում կազմավորվել են շշական բաղաձայնները²⁶: Իսկ իրանական փոխառությունների մեծ մասը կարող էր կատարվել մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի կեսերից սկսած, երբ դեռևս Ուրարտուի թագավորության վերջին փուլում և մասնավորապես նրա անկումից հետո (մ. թ. ա. 585 թ.) իրանական ժողովուրդները, նախ՝ մարերը/մեդիացիները/ (Մարաստան/Մեդիա), ապա՝ պարսիկները (Աքեմենյան Պարսկաստան) սկսեցին նվաճել Հայկական լեռնաշխարհը: Հետևաբար, իրանական լեզվական ենթաշերտը (լայն առումով) կարող էր միայն նպաստել, որ ժ (ž)-ն տարածում ունենար հայերենում, ինչը և տեղի է ունեցել, այլ ոչ թե նրա առաջացման պատճառ լիներ:

Եզրակացություն

Վերոհիշյալ քննությունը բավարար հիմք է տալիս հետևյալ եզրակացությունների համար. 1) հյ. շ (š)-ն հավասարապես կարող էր սերել ինչ-

²⁴ չ-ն կազմավորվել է դեռևս հին ֆրանսերենի (IX–XIII դդ.) վերջին փուլում: Հպաշփականները, կորցնելով ատամնային բաղադրիչը, «վերակազմավորվել էին շփական բաղաձայնների» (տե՛ս Н. Катагощина. 1976, с. 54–55): Արդի ֆրանսերենի գրավոր խոսքում [ʒ]-ն նշանակվում է j և g տառերի միջոցով [հմտ. le visage [le-vi-za:ʒ] «դեմք», agir [a-ʒi:r] «գործել», j'ai [ʒe] «ես ունեմ»]:

²⁵ Հանդիպում է օտար, հիմնականում՝ ֆրանսիական ծագման բառերում: Գրությունը արտահայտվում է g, j տառերով և sh տառակապակցությամբ [հմտ. Gage [ga:ʒə] «1. ոռճիկ, 2. հնցծ. պարզե, շնորհ», Genie [ʒeni:] «հանճար», Jargon [ʒar gon] «ժարգոն», Woronesh [voroneʒ] Վորոնեշ (քաղաք Ռուսաստանի Դաշնությունում)]:

²⁶ Տե՛ս В. Порциг. 1964, с. 116–117, 319; Г. Джаукян. 1967, с. 329; Վ. Պետրոսյան. 2020, թիվ 3, էջ 213:

պես հ.-ե. խուլ սուլականից՝ *s, որովհետև s→š / s←š փոխադարձ անցումները տիպաբանական առումով սովորական երևույթ էին հին լեզուներում, այնպես էլ հ.-ե. քմայնացած խուլ հետնալեզվայինից՝ *k, ք կիսաձայնին նախորդող, այն է՝ շրթնայնացման դիրքում, 2) հյ. ժ (ž)-ի առաջացումը եթե ոչ՝ ընդհանուր հնդեվրոպական, առնվազն satəm խմբի լեզուներին բնորոշ երևույթ է, հետևաբար ճիշտ է, որ այն իրանական գործոնի ազդեցությամբ բացատրելի։ Իրանական փոխառություններն ավելի շուտ կարող էին նպաստել այդ հնչույթի կայունացմանը հայերենի սուլաշչականների համակարգում, քան՝ դրա կազմավորմանը, որովհետև, ըստ ամենայնի, ժ (ž)-ն հայերենում կազմավորվել է նախքան իրանական փոխառությունները։

Վարդան Պետրոսյան – Բ. Գ. Թ., ԵՊՀ ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ։ Գիտական հետաքրքրությունները՝ ընդհանուր լեզվաբանություն, կառուցվածքային լեզվաբանություն, համեմատական լեզվաբանություն, ընդհանուր և հայկական հնչույթաբանություն, հայոց լեզվի պատմություն։ Հեղինակ է 2 գրքի և շուրջ 50 հոդվածի։ vz.petrosyan@mail.ru

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աճառեան Հ. 1913, Հայերէն գաւառական բառարան, Թիֆլիս, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, 1178 էջ։

Աճառյան Հ. 1951, մաս II, Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, Հայպետհրատ, 608 էջ։

Աճառյան Հ. 1971, հ. I, Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 698 էջ։

Աճառյան Հ. 1979, հ. IV, Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 674 էջ։

Աղայան Է. 1964, Գրաբարի քերականություն. Հնչյունաբանություն, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 362 էջ։

Ղափանցյան Գ. 1940, Ուրարտուի պատմությունը, Երևան, Պետական համալսարանի հրատ., 234 էջ։

Ղափանցյան Գ. 1961, Հայոց լեզվի պատմություն. Հին շրջան, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 362 էջ։

Հյուբշման Հ. 2003, Հայերենի քերականություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 604 էջ։

Պետրոսեան Վ. 2021, Հին հայերենի հպաշփականների ծագումը (տարածամանակյա քննություն). – ՎԷՄ, թիվ 3, էջ 187–218։

Պետրոսյան Վ. 2021, Հին հայերենի հպաշփականների ծագման «կովկասեան» վարկածի շուրջ. – «Հայկազեան հայագիտական հանդես», էջ 499–526։

Ջահուկյան Գ. 1972, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 348 էջ։

Ջահուկյան Գ. 1987, Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 748 էջ։

Զահուկյան Գ. 2010, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, «Ասորիկ», 820 էջ:

Борковский В., Кузнецов П. 1965, Историческая грамматика русского языка. М., «Наука», 555 с.

Барроу Т. 1976, Санскрит. М., «Прогресс», 411 с.

Бернштейн С. 1961, Очерк сравнительной грамматики славянских языков. М., Изд. АН СССР, 350 с.

Вайан А. 1952, Руководство по старославянскому языку. М., Изд. иностранной литературы, 446 с.

Горшков А. 1974, Старославянский язык. М., «Высшая школа», 324 с.

Гухман М. 1958, Готский язык. М., Изд. литературы на иностранных языках, 288 с.

Джаукян Г. 1967, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка. Ереван, Изд. АН АрмССР, 382 с.

Джаукян Г. 1963, Урартский и индоевропейские языки. Ереван, Изд. АН АрмССР, 156 с.

Дьяконов И. 1967, Языки древней Передней Азии. М., «Наука», 492 с.

Елизаренкова Т. 2004, Санскрит.— Языки мира: индоарийские языки древнего и среднего периодов. М., «Academia», 160 с.

Елизаренкова Т. 1982, Грамматика ведийского языка. М., «Наука», 438 с.

Зализняк А. 1978, Грамматический очерк санскрита.— Кочергина В. Санскритско-русский словарь. М., «Русский язык», 896 с.

Иванов В. 1990, Историческая грамматика русского языка. М., «Просвещение», 400 с.

Иванов В., Топоров В. 1960, Санскрит. М., Изд. восточной литературы, 134 с.

Иванов В. 1963, Хеттский язык. М., Изд. восточной литературы, 222 с.

Катагощина Н. 1976, История французского языка. М., «Высшая школа», 319 с.

Матусевич М. 1976, Современный русский язык: фонетика. М., «Просвещение», 288 с.

Мейе А. 1938, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М.—Л., Государственное социально-экономическое издательство, 510 с.

Мейе А. 1951, Общеславянский язык. М., Изд. иностранной литературы, 491 с.

Мейе А. 1952, Основные особенности германской группы языков. М., Изд. иностранной литературы, 167 с.

Меликишвили Г. 1960, Урартские клинообразные надписи. М., Изд. АН СССР, 504 с.

Меликишвили Г. 1964, Урартский язык. М., «Наука», 73 с.

Молчанова Е. 1978, Среднеиранские языки.— Языки Азии и Африки, т. II. М., «Наука», 440 с.

Петерсон М. 1955, Очерк литовского языка. М., Изд. АН СССР, 140 с.

Порциг В. 1964, Членение индоевропейской языковой области. М., «Прогресс», 332 с.

- Прокош Э. 1954, Сравнительная грамматика германских языков. М., Изд. иностранной литературы, 379 с.
- Расторгуева В. 1978, Древнеиранские языки (авестийский и древнеперсидский). – Языки Азии и Африки, т. II. М., «Наука», 440 с.
- Расторгуева В., Молчанова Е. 1981, Среднеперсидский язык. – Основы иранского языкознания: среднеиранские языки. М., «Наука», 544 с.
- Расторгуева В., Молчанова Е. 1981, Парфянский язык. – Основы иранского языкознания: среднеиранские языки. М., «Наука», 544 с.
- Реформатский А. 1967, Введение в языковедение. М., «Просвещение», 542 с.
- Савченко А. 1974, Сравнительная грамматика индоевропейских языков. М., «Высшая школа», 412 с.
- Селищев А. 1951, ч. I, Старославянский язык. М., Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 336 с.
- Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). 1990, т. III. М., «Русский язык», 511 с.
- Сравнительная грамматика германских языков. 1962, т. II. М., Изд. АН СССР, 402 с.
- Хачикян М. 1985, Хурритский и урартский языки. Ереван, Изд. АН Арм. ССР, 195 с.
- Хамбургаев Г. 1974, Старославянский язык. М., «Просвещение», 432 с.
- Фридрих И. 1952, Краткая грамматика хеттского языка. М., Изд. иностранной литературы, 199 с.
- Meillet A. 1950, Les dialectes indo-européens, Paris, La société de linguistique de Paris, 138 с.
- Sturtevant E. 1933. Comparative Grammar of the Hittite Language, Philadelphia, The Linguistic Society of America, 320 p.

ШИПЯЩИЕ СОГЛАСНЫЕ ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО ЯЗЫКА (Диахронический и ахронический аспекты)

ВАРДАН ПЕТРОСЯН

Резюме

Ключевые слова: сибиланты, иранские заимствования, звонкий шипящий, старославянский, славистика, праязык, литовский, Авеста, кавказские языки, типологические параллели, диахронический аспект, ахронический аспект.

Определение исконной праформы древнеармянского глухого шипящего ζ ($\check{s}$) не представляет трудности, это и.-е. $*s$ и $*k'$ (y). В пользу данного заключения свидетельствуют как количественные соотношения праформ, так и типологические параллели ζ ($\check{s}$) с родственными и неродственными языками. Вопрос возникновения звонкого шипящего δ ($\check{z}$) представ-

ляет некоторую трудность в том плане, что, с одной стороны, в древне-армянском есть всего два слова и.-е. происхождения, имеющих эту фонему: *խ* «змея» и *լի* «слизистый; поскользнуться», а с другой стороны, множество иранских заимствований (ср. *ար* «(-*ել*) «стоять», *բա* «часть; дань», *բոյ* «лекарство», *դրոյ* «мошенник, злодей», *ժան* «жестокый, беспощадный» и т. д. Последняя реальность дала основание полагать, что в армянском языке *ժ* (ž) мог возникнуть под воздействием иранского фактора (Э. Агаян). Однако, как и все сибиллянты, *ժ* (ž) является самостоятельным явлением в армянском языке. Он, по крайней мере, был свойственен некоторым языкам восточной, то есть, *satəm* группы (старославянскому, древнерусскому, литовскому), ни один из которых в исторический период не соотносился с древними иранскими языками. То обстоятельство, что *ž* в более поздний период сформировался и в отдельных современных языках западной, то есть *centum* группы (французском, немецком) также свидетельствует о сказанном. Праформой армянского *ժ* (ž) мог быть и.-е. лабиовелярный **gʷh*, так как эта праформа восстанавливается также для соответствующей фонемы родственных языков.

Вардан Петросян – к. филол. н., заведующий кафедрой общего языкознания ЕГУ. Научные интересы: общее языкознание, структурная лингвистика, сравнительное языкознание, общая и армянская фонология, история армянского языка. Автор 2 книг и около 50 статей.
vz.petrosyan@mail.ru

HUSHING SOUNDS OF THE OLD ARMENIAN (Diachronic and achronic aspects)

VARDAN PETROSYAN

S u m m a r y

Key words: sibilants, Iranian loan words, voiced hushing sounds, Old Slavonic, Slavic studies, proto-language, Latvian, Avesta, Caucasian languages, typological parallels, diachronic aspect, achronic aspect.

The definition of main prototypes of the Armenian voiceless hushing *չ* (š) does not present any difficulty: these are the I.-E. **s* and **kʷ* (*u*). The quantitative ratio of the proto-forms, as well as typological parallels of *չ* (š) with non relative languages confirms this conclusion. The origin of voiced hushing *ժ* (ž) is somewhat difficult, due to the presence of only two words that have the same phoneme derived from the I.-E.: *խ* “snake” and *լի* “slip” from one side and due to Iranian loan words from the other: (cf. *ար* «(-*ել*) “cost”, *բա* “part. Fee”, *բոյ* “drug”, *դրոյ* “rogue, wicked”, *ժան* “cruel, merciless” etc.). The latter reality makes believe that the Armenia *ժ* (ž) could have been formed by the

Iranian influence (E. Aghayan). However we believe, that as the sibilant sounds in general, the sound ժ (ž) is also an independent occurrence in Armenian. It has at least been characteristic of a group of Eastern languages of *satəm* (Old Slavonic, Old Russian, Latvian) all of which have never had relations with old Iranian languages in the historical course of time. The fact that the sound ž has developed in the later period in several languages of the Western centum group (French, German) also attests the above mentioned thesis. The Armenian proto-form ժ (ž) could have been the I.-E. labio-velar *gʷh, as this is the proto-form that is restored also for the corresponding phoneme in the related languages.

Vardan Petrosyan – Candidate of Sciences in Philology, Head of the Chair of General Linguistics at the YSU. Scientific intrerests: General Linguistics, Structural Linguistics, Comparative Linguistics, General and Armenian Phonology, History of Armenian Language. Author of two books and about 50 articles. vz.petrosyan@mail.ru